

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО

УДК 347.454.3

Донська Л.Д.

ПРИЧИННИЙ ЗВ'ЯЗОК В ІНСТИТУТІ ПІДРЯДУ

Автор аналізує причинний зв'язок в договорах підряду. Формулює відповідні висновки і рекомендації відносно внесення змін до окремих статей Цивільного кодексу України, які стосуються причинного зв'язку в договорі підряду.

Ключові слова: договір підряду, причинний зв'язок.

В інституті підряду формулюються численні норми, якими юридичного значення надається причинному зв'язку. Зокрема, часті містять посилання на можливий причинний зв'язок - можливе настання певних наслідків. Якщо певна обставина може породити визначені законом шкідливі наслідки чи сприяти їх настанню, законом встановлюються права та обов'язки учасників відповідних правовідносин, метою встановлення яких (прав та обов'язків) є попередження настання шкідливих наслідків, попередження активної дії обставин, що потенціально можуть стати причиною цих наслідків.

Недоброякісність або непридатність матеріалу, одержаного від замовника для цілей виконання договору підряду, вочевидь загрожує якості робіт. Тому в п. 1 ст. 847 ЦК не зазначається на те, що недоброякісність чи непридатність наданого замовником матеріалу породжує обов'язок підрядника своєчасно повідомити про це замовника за умови, якщо це загрожує якості або придатності результату роботи. Стосовно інших обставин, що не залежать від підрядника, зокрема, стосовно вказівок замовника, встановлюється, що підрядник несе обов'язок попередити замовника, якщо ці обставини загрожують якості або придатності результату роботи. У спірних випадках можливе проведення експертизи на предмет того, чи можуть відповідні обставини або вказівки замовника, якби підрядник не попередив замовника та не відмовився від договору, загрозувати якості або придатності результату робіт.

У разі, якщо замовник відповідно до попередження підрядника не замінить недоброякісний або непридатний матеріал, не змінить вказівок про спосіб виконання роботи або не усуне інших обставин, що загрожують якості або придатності робіт, підрядник отримує право на відмову від договору та на відшкодування збитків, що знаходяться в причинному зв'язку з відмовою від договору (ч. 1 ст. 848 ЦК). Якщо підрядник це право не реалізував (не відмовився від договору і продовжив роботи), він не може нести відповідальність за неналежну якість роботи або непридатність її результату. Наявність причинного зв'язку між діями підрядника та зазначеними негативними наслідками в таких випадках заперечувати не можна. Але ці наслідки знаходяться у причинному зв'язку з правомірними діями підрядника, який відповідно до ст. 848 ЦК лише має право на відмову від договору, а не зобов'язаний це робити.

Що стосується причинного зв'язку між діями замовника, який надав недоброякісний матеріал або дав неправильні вказівки та який у відповідь на попередження підрядника не змінив недоброякісний або непридатний матеріал або не здійснив інших відповідних дій, то він є наявним, незважаючи на те, що між бездіяльністю замовника та негативними наслідками знаходяться юридично значущі дії підрядника. Цей причинний зв'язок між діями (бездіяльністю) замовника та негативними наслідками є непрямим. Він охоплюється формулюванням "обставини, що залежать від замовника" (та потягли за собою негативні наслідки).

Окремого розгляду потребує формулювання "обставини, що не залежать від підрядника" (п. 3 ст. 847 ЦК). Подібні формулювання зустрічаються в Цивільному кодексі неодноразово. Про обставини, що не залежать від підрядника, йдеться в п. 5 ст. 889 ЦК; про обставини, що не залежать від виконавця за договором на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських робіт, - в ч. 1 ст. 899 ЦК; про обставини, що не залежали від перевізника, - в ч. 1 ст. 922 ЦК. У ст. 880 ЦК живиться формулювання "обставини, що залежали від замовника".

Про "обставини, які залежать" від особи, можна говорити як про обставини, які особа об'єктивно може створювати або усувати, або як про обставини, які зобов'язана створювати або усувати особа. Якщо йдеться про відповідальність особи, прийнятним було б використання замість формулювання "обставини, що не залежать від особи", формулювання "обставини, за які особа не відповідає" крім випадків, коли закон і справді покладає на особу вкрай широкий обов'язок створювати всі можливі умови чи усувати всі причини в межах об'єктивно існуючих обставин. Наведене формулювання використовується стосовно наймача в ч. 4 і 6 ст. 762 ЦК, а стосовно зберігача - в ч. 2 ст. 946 ЦК. Це формулювання є значно більш визначеним, ніж формулювання "обставини, що залежать (не залежать) від особи", оскільки "обставини, за які особа відповідає" досить визначено встановлюються законодавством стосовно відповідних осіб. Повній визначеності наведеного формулювання дещо заважає формулювання умов, за яких особа вважається невинуватою, а тому не може нести відповідальності, в абзаці другому ч. 1 ст. 614 ЦК. Наведене формулювання приписує вважати особу невинуватою, якщо вона доведе, що вжила "всіх залежних від неї заходів" щодо належного виконання зобов'язання. Це формулювання характеризує лише об'єктивну можливість причинного зв'язку між здійсненими особою заходами та належним виконанням зобов'язання. Залежними від особи заходами можуть бути будь-які заходи, крім заходів щодо відвернення дії непереборної сили. Тому абзац другий ч. 1 ст. 614 ЦК треба доповнити словами "відповідно до законодавства та договору", що буде звужувати сферу відповідальності боржників.

Спеціальні правила встановлюються ч. 2 ст. 848 ЦК на випадок, коли використання недоброякісного або непридатного матеріалу, наданого замовником, чи додержання вказівок замовника, може спричинити виникнення таких наслідків: 1) загрози життю та здоров'ю людей; 2) порушення екологічних, санітарних правил, правил безпеки людей та інших вимог. Якщо за зазначених умов настання таких наслідків є можливим, на підрядника покладається обов'язок відмовитися від договору. Йому також надається право на стягнення збитків, які настали на стороні підрядника внаслідок його відмови від договору. Невиконання підрядником обов'язку відмовитися від договору тягне його відповідальність за негативні наслідки, оскільки є правопорушення, негативні наслідки, а також причинний зв'язок між цим

правопорушенням та наслідками і вина підрядника. Стосовно замовника можливе твердження про те, що за умов, передбачених ч. 2 ст. 848 ЦК, наявними є правопорушення, негативні наслідки та вина, але відсутній причинний зв'язок між діями замовника та негативними наслідками. Таке твердження відповідало б концепції прямого причинного зв'язку. Між тим, усунення замовником на вимогу підрядника правопорушення, якого припустився замовник, виключало б настання негативних наслідків. Тому причинний зв'язок між винними та протиправними діями (бездіяльністю) замовника та негативними наслідками у випадках, передбачених ч. 2 ст. 848 ЦК, слід вважати наявним. За таких умов застосуванню підлягає ч. 1 ст. 616 ЦК, відповідно до якої суд має зменшити розмір збитків та неустойки, які стягуються з боржника (підрядника, який не виконав обов'язку відмовитись від договору).

Юридичного значення можливого причинному зв'язку надається ч. 3 ст. 872 ЦК. Відповідно до цієї частини вимога про безоплатне усунення недоліків роботи, виконаної за договором побутового підяду, які (недоліки) можуть становити небезпеку для життя або здоров'я замовника та інших осіб, може бути пред'явлена замовником або його правонаступником впродовж десяти років з моменту прийняття роботи.

Виконавець науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт відповідно до п. 5 ст. 897 ЦК зобов'язаний усувати недоліки в технічній документації, якщо ці недоліки: 1) є наслідком винного порушення підрядником свого зобов'язання; 2) ці недоліки можуть бути причиною відступів від техніко-економічних показників, передбачених в технічному завданні замовника або в договорі. Тут можна було не передбачати дві ланки причинного зв'язку, а прямо зазначити на винне порушення підрядником зобов'язання, яке може спричинити відступи від технічного завдання замовника або договору. Але законодавець не був впевнений в тому, що при правозастосуванні причинний зв'язок буде тлумачитись широко - не тільки як прямий, а і як опосередкований декількома ланками. Якщо в Цивільний кодекс буде включене визначення причинного зв'язку, що відповідає концепції *conditio sine qua non*, не буде потреби в ускладненні текстів нормативно-правових актів шляхом зазначення на всі ланки причинного зв'язку. Зокрема, це стосується п. 5 ст. 897 ЦК.

Ч. 2 ст. 839 ЦК встановлює, що підрядник "відповідає за неналежну якість наданих ним матеріалів і устаткування". Буквально йдеться про відповідальність підрядника за "неналежну якість", але в подальшому зазначається на "надані" підрядником матеріали та устаткування. Слово "надані" наближає формулювання ч. 2 ст. 839 ЦК до теоретичного положення, відповідно до якого підставою відповідальності є правопорушення - дія чи бездіяльність, що суперечать правовим нормам. Стосовно матеріалу або устаткування, обтяженого правами третіх осіб, в ч. 2 ст. 839 ЦК прямо зазначається на те, що підставою відповідальності підрядника є їх "надання", тобто, дії підрядника. Якщо йдеться про відповідальність підрядника у вигляді відшкодування збитків, завданих замовникові, то така відповідальність можлива за умови, якщо надання матеріалів або устаткування неналежної якості або обтяжених правами третіх осіб знаходиться у причинному зв'язку із збитками, які виникли на стороні замовника. Причинний зв'язок при цьому слід визначати відповідно до концепції *conditio sine qua non*.

Відповідальність підрядника у вигляді відшкодування збитків за неправильне використання матеріалу замовника (ч. 1 ст. 840 ЦК) також можлива за наявності

причинного зв'язку між неправильним використанням цього матеріалу та збитками, які настали на стороні замовника. У ч. 3 цієї ж статті причинний зв'язок виражений словами "невиконання або неналежне виконання роботи, спричинене недоліками матеріалу". За наявності причинного зв'язку підрядник може бути звільнений від відповідальності лише за відсутності вини, якщо він доведе цю відсутність. Відповідно до ст. 841 ЦК підрядник зобов'язаний також відшкодувати збитки, завдані замовникові втратою або пошкодженням майна.

Ст. 842 ЦК розподіляє між сторонами договору підряду ризик "випадкового знищення або випадкового пошкодження (псування)" матеріалу, що використовується при виконанні роботи. У взятому в лапки формулюванні закладена ідея причинного зв'язку, оскільки випадкове знищення, пошкодження, псування тут розуміється як таке, що є наслідком дії непереборної сили або обставин, що охоплюються поняттям випадку. Що стосується знищення, пошкодження і псування матеріалу не тільки внаслідок дії непереборної сили чи випадку, а і внаслідок дій чи бездіяльності замовника чи підрядника, то це питання не вирішується ні ст. 824 ЦК, ні загальними положеннями про зобов'язання. Тому ст. 616 ЦК слід доповнити частиною другою такого змісту: "У разі, коли завдані кредитором збитки є результатом не тільки порушення, якого припустився боржник, а і дії непереборної сили або випадку (ч. 1 ст. 617 ЦК), суд зменшує розмір збитків, що стягуються з боржника". Ч. 2 ст. 616 ЦК в зв'язку з цим мала б вважатись частиною третьою.

В ч. 2 ст. 845 ЦК йдеться про отримане підрядником заощадження, яке "зумовило погіршення якості роботи". Уявляється, що тут зумовлюючий зв'язок нічим не відрізняється від причинного зв'язку. Тому вповні припустимим було б застосування в цій статті формулювання "отримане підрядником заощадження спричинило погіршення якості роботи", маючи на увазі ту невизначеність в розумінні поняття умов, яка створена зусиллями науковців.

В ст. 884 ЦК формулюється низка положень, правильне застосування яких передбачає необхідність встановлення причинного зв'язку. Слід враховувати ту обставину, що ч. 2 ст. 884 ЦК не виключає дії загального правила ч. 1 ст. 614 ЦК. Тому підрядник не може відповідати за дефекти за відсутності його вини, хоч би вони і були виявлені в межах гарантійних строків не тільки у випадках, передбачених ч. 2 ст. 884 ЦК, а в усіх випадках, коли він доведе відсутність своєї вини. Регулятивне значення ч. 2 ст. 884 ЦК за таких умов полягає тільки у перерозподілі обов'язку доказування: із цієї частини випливає, що замовник, пред'являючи вимогу до підрядника, зобов'язаний довести лише наявність дефектів та в загальному вигляді зазначити на порушення підрядником вимог до якості робіт та якості наданого ним матеріалу (у загальному вигляді, оскільки замовник не зобов'язаний доводити наявність причинного зв'язку між порушенням та дефектами). Причинний зв'язок таких порушень з дефектами робіт, виявленими в межах гарантійного строку, презюмується. Ця презумпція може бути спростована шляхом доведення наявності причинного зв'язку виявлених дефектів з: 1) природним зносом об'єкта або його частин; 2) неправильною експлуатацією об'єкта; 3) неправильністю інструкцій щодо експлуатації об'єкта, які (інструкції) розроблені замовником або залученими замовником третіми особами. Сама ж по собі неправильність інструкцій не може призвести до дефектів об'єкта, але неправильні вказівки, що містяться в інструкції, можуть потягти за собою таку експлуатацію об'єкта, яка відповідає інструкції, але не

відповідає нормальним технічним умовам експлуатації об'єкта; 4) неналежним ремонтом об'єкта, який здійснено самим замовником або залученими ним третіми особами. У випадках, не передбачених ч. 2 ст. 884 ЦК, обов'язок доказування фактів порушення підрядником правил виконання робіт, наявності дефектів виконаних робіт, які (дефекти) виявлені в період гарантійного строку, наявності причинного зв'язку між порушенням, якого припустився підрядник, та зазначеними дефектами покладається на замовника.

Відповідно до ч. 3 ст. 884 ЦК причинний зв'язок між недоліками, за які відповідає підрядник, та неможливістю експлуатації об'єкта, є умовою продовження гарантійного строку на строк, впродовж якого існувала така неможливість. Паралельне існування іншої причини неможливості експлуатації об'єкта, що залежить від замовника або третіх осіб, не виключає настання цивільно-правових наслідків, встановлених ч. 3 ст. 884 ЦК, оскільки для настання таких наслідків достатньо причинного зв'язку між зазначеними недоліками та встановленими наслідками. Наявність інших причин, які спричиняють неможливість експлуатації об'єкта, не може виключати причинного зв'язку між наявними недоліками, за які відповідає підрядник, та можливістю експлуатації об'єкта.

Ч. 2 ст. 850 ЦК надає підрядникові певного права у разі неможливості виконання роботи за договором підряду, яка (неможливість виконання) настала внаслідок "дій або недогляду" замовника. Причинний зв'язок в таких випадках досить легко визначається за концепцією *conditio sine qua non*. Врахування інших причин при визначенні обсягу прав підрядника, що настають у разі неможливості виконання роботи, не передбачено. Це логічно лише стосовно випадків, коли ці "інші" причини є такими, що дають право замовникові пред'явити вимогу до особи, відповідальної за настання відповідної причини. Якщо ж це є неможливим (тобто, коли такою причиною є непереборна сила, випадок або дії чи бездіяльність підрядника), доцільно було б передбачити відповідне зменшення розміру суми, яка підлягає сплаті замовником на користь підрядника відповідно до ч. 2 ст. 850 ЦК.

Слід звернути також увагу на нечітке визначення причини в ч. 2 ст. 850 ЦК. Такою визнаються "дії або недогляд замовника". Зазначення на "недогляд замовника" поряд з зазначенням на "дії" замовника є підставою для висновку про те, що будь-які дії чи бездіяльність замовника, що спричинили неможливість виконання підрядником договору (в тому числі і такі, що не мають ознаки вини), тягнуть обов'язок замовника сплатити встановлену ціну. Застосування в цьому випадку загальних правил ст. 614 і 617 ЦК про відповідальність за наявності вини є неможливим, оскільки наслідки неможливості виконання договору підряду, встановлені ч. 2 ст. 850 ЦК, не охоплюються поняттям наслідків порушення зобов'язання, які визначаються ст. 611 ЦК (із глави 51 ЦК можна зробити висновок про те, що відповідальність за порушення зобов'язання є одним із видів правових наслідків припинення зобов'язання). Оскільки підрядник виконує роботу за свій ризик, логічно було б покласти на замовника обов'язок, про який йдеться у ч. 2 ст. 850 ЦК, лише за умови наявності його вини. В зв'язку з цим ч. 2 ст. 850 ЦК підлягає відповідному коригуванню.

Крім того, складається враження, що формулювання "недогляд замовника" може тлумачитись як один із способів визначення вини, що є вкрай невдалим. Тому слова "недогляд замовника" доцільно було б із ч. 2 ст. 850 ЦК виключити.

Список використаних джерел та література:

1. Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2003. – ОВУ. – 2003. – № 11. – Ст. 461. – Із змін. від 19.06.2003; 18.11.2003; 12.05.2004.
2. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України. В 4 т./ А.Г. Ярема, В.Я. Карабань, В.В. Кривенко, В.Г. Рогань. – Т. 1. – К.: А.С.К., Севастополь: Інститут юридичних досліджень, 2004. – 928 с.

Донская Л.Д. Причинная связь в институте подряда.

Автор анализирует причинно-следственную связь в договоре подряда. Формулирует соответствующие выводы и рекомендации относительно внесения изменений в отдельные статьи Гражданского кодекса Украины, касающиеся причинной связи в договоре подряда.

Ключевые слова: договор подряда, причинная связь.

Donskaya I.D. The causal relationship in the institute of an agreement contract.

The author analyses the causal investigating relationship in the agreement of contract. The author formulates folloing conclusions and recommendations of inseret changes in the some articles of the Civil Code of Ukraine, which consern the causal relationship in the agrement of contract.

Key words: agreement contract, causal relationship.

Надійшла до редакції 02.11.2007 р.